

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וארא תש"ע

אין חקר לתבונתו ואין גבול לכחו

יותר מזה הוא כבר לא יכול לעשות. זהו שיא כחו, ולא יותר. אח"כ הוא אומר כך גם בצרפדעים, וגם בכינים, וכן בכל מכה - פרעה מנחם את עצמו, שיותר מזה הקב"ה כבר לא יוכל לעשות. עד שבמכת בכורות בכל זאת שילח את ישראל, ואפילו אז התחרט ורדף אחריהם עד ים סוף. הוא חושב שיש גבול לכחו של הקב"ה. אבל האמת היא, כמוכן, שזה לא כך. הקב"ה הוא אין סוף, ואין גבול לכחו ויכולתו.

הנה, נצטוו בתורה להאמין בה' ע"פ האותות שראינו במצרים - "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים" (שמות כ, ב). יציאת מצרים היא יסוד גדול באמונתנו. נצטוו להזכיר אותה ביום ובלילה, ובליל הסדר לספר עליה באריכות, כדי שנבין שהקב"ה יכול לעשות את כל הדברים הגדולים האלה שהיו ביציאת מצרים, וכן דברים אחרים כמותם, שלא היו ביציאת מצרים.

ונשאלת השאלה: האם רק ניסים שדומים לניסי יציאת מצרים יכול הקב"ה לעשות, או גם ניסים גדולים יותר? - התשובה על כך מפורשת בחז"ל. הנביא אומר (לגבי הגאולה העתידה), "פִּימִי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאנוּ נִפְלְאוֹת" (מיכה ז, טו). ואמר על זה חז"ל, "י ו ת ר מ נפלאות שעשיתי עם האבות (במצרים)" (ילק"ש בשלח רמז ר"ג). הרי שהקב"ה יכול לעשות נפלאות גדולות יותר מאלו שהיו במצרים.

[ובאמת דברי חז"ל אלו צריכים ביאור. הרי הפסוק אומר, "פִּימִי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאנוּ נִפְלְאוֹת". משמע - כמו ביציאת מצרים. כיצד אפוא אומרים חז"ל, "י ו ת ר מ נפלאות שעשיתי עם האבות"? שמעתי שהג"ר עובדיה יוסף שליט"א הסביר זאת במשל: כשהמציאו את הטלפון, אנשים התרגשו מאד. פלאי פלאות! מדברים כאן, ושומעים אותך בחדר השני! לעומת זאת, היום, אם רוצים לרגש מישהו, לא מספיק להראות לו מכשיר חדש שיכולים לדבר בו כאן וישמעו אותך בחדר השני, כי מכשיר זה כבר יש לנו. אפילו עם אמריקה אפשר לדבר היום, ואף אחד אינו מתרגש מזה. מה צריך א"כ לעשות כדי לרגש מישהו? מוכרחים להראות לו המצאה חדשה לגמרי - מכשיר שמסוגל לבצע דברים

האם חזרו החרטומים בתשובה?

חרטומי מצרים מצליחים להפוך מים לדם (שמות ז, כב) ולהוציא צרפדעים מן היאור (שם ח, ג) כמו שעשה אהרן¹. אבל כשמגיעים למכת כינים - החרטומים מרימים ידיים. הם אינם מצליחים להפוך עפר לכינים כמו שעשה אהרן¹ (שם, יד). בעקבות כך הם אומרים לפרעה - "אֶצְבַּע אֶל קִיָּם הוּא" (שם, טו) "מכה זו אינה על ידי כשפים. מאת המקום היא" (רש"י שם).

מה פשר דברי האמונה האלו בפי החרטומים? האם שבו לפתע בתשובה, והודו שחכמתם אָפְסָ נְתָהוּ? מסופקני אם זהו ההסבר הנכון. לעניות דעתי נראה יותר, שאמרו את הדברים מסיבה אחרת: היות ולא הצליחו לברוא כינים כמו אהרן, נכנס חשש בלבם, שמא יגיע פרעה למסקנה שאהרן הוא חרטום מוצלח מהם, ואז יפטר אותם ויעסיק את אהרן במקומם; ומי יודע, אולי גם יתלה אותם על העץ!... על כן, כדי לשמור על מעמדם ופרנסתם, או לפחות על חייהם, הם אומרים לפרעה: "מכת כינים היא אצבע אלקים. לא כישוף של משה ואהרן. בכשפים - אנו גדולים מהם... ממילא, אין סיבה לפטר אותנו"!

ובאמת, ממשמעות הפסוקים נראה, שפרעה אכן לא פטר את החרטומים. שהרי במכת שחין נאמר, "וְלֹא יָכֹלוּ הַחַרְטֻמִּים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין, פִּי הָיָה הַשְּׁחִין בַּחַרְטֻמִּים וּבְכָל מִצְרַיִם" (שם ט, יא). משמע, שעדין היה לחרטומים מעמד מיוחד ["בַּחַרְטֻמִּים - וּבְכָל מִצְרַיִם"]. הם "חרטומים", ולא אזרחים מן השורה.

איזה מין ניסים יהיו לעתיד לבא?

והנה, למרות שהחרטומים מודיעים לפרעה שמכת כינים היא "אֶצְבַּע אֱלֹהִים", בכל זאת - "וַיִּחַזַק לֵב פְּרָעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם" (שם ח, טו). איך יתכן הדבר הזה? אם החרטומים - שאינם צדיקים גדולים - מבינים כבר שהפעם "אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא", ולא מעשה כשפים, איך אפשר שלא להתייחס לדבריהם? איך אפשר להתנגד לקב"ה? איננו מבינים זאת, אבל כנראה שזהו המשך של אותה שיטה שפרעה חשב עליו כבר בהתחלה, והיא - "הִבֵּה נִתְחַפְּמָה לוֹ" (שם א, י), "למושיען של ישראל" (רש"י שם). כלומר, יש דרכים להתחכם נגד הקב"ה; לעבור על רצונו, בלי להעניש. גם כעת, אחרי כל מכה, פרעה מנחם את עצמו: נכון, הקב"ה גדול, הצליח להפוך את מימי מצרים לדם, אבל

כאלו, ששום מכשיר אחר אינו מסוגל לעשות. כך גם בענין הניסים: מים שהופכים לדם - ראינו כבר במצרים. "אֵשׁ מִתְּלַקַּחַת פְּתוֹךְ הַבְּרָד" (שמות ט, כד) - גם ראינו במצרים. ממילא, נסים כאלו אינם עוד בגדר "נפלאות" עבורנו, אלא דברים "רגילים", שמופְּרִים לנו ממצרים ומליל הסדר, ולא מרגשים אותנו. ועל כן, אם הנביא מביטח לנו שבגאולה העתידה נראה "נפלאות", על כרחך שמדובר בנסים גדולים יותר מאלה שהיו במצרים, אחרת אין כאן "נפלאות" אלא דברים "רגילים".

מה הן הנפלאות הגדולות האלו שתהיינה לעתיד לבא, שהן גדולות יותר מניסי יציאת מצרים? האם הכונה היא, שבמקום צפרדעים יהיו פילים?... לא נראה שזו הכונה. הכונה היא כנראה, שלעתיד לבוא יעשה הקב"ה נפלאות כאלו, שבעולם שלנו הן לא שייכות כלל. כגון, שיהיו אור וחושך בבת אחת, שמשולש יהיה עגול, או שמנין החפצים המונחים לפנינו יהיה שלוש וארבע בבת אחת. אולי זהו סוג הנסים שיהיו לעתיד לבוא, וממילא מוכרח גם שהשכל שלנו יתרומם אז ויוכל להשיג דברים כאלה, שכרגע הם מופרכים אצלנו. הרי "לְתִבְנֹתוֹ" - של הקב"ה - אֵין מְסֻפָּר (תהלים קמו, ה). אף פעם לא נגיע לסוף תבונתו של הקב"ה. ממילא יכול להיות, שבתבונה של הקב"ה אין זו סתירה שיהיה שלוש ויהיה ארבע בבת אחת. רק בתבונה שלנו מורגשת בזה סתירה.

יש חידוש עוד יותר גדול מזה, והוא מה שאמרו חז"ל, "אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם" (ויקרא כג, לד) - בקריאת בית דין תלאו הכתוב (רש"י ר"ה כה, א ד"ה אשר תקראו), "בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו" (משנה ר"ה שם). שאפילו אם מחמת איזו שהיא טעות, בית דין קידשו את החודש ביום ראשון כשהיה צריך לקדש את החודש ביום שני, בכל זאת מה שבית דין של מטה קידשו זהו ראש חודש, ולא חשוב מהו החשבון האמיתי בשמים. "אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם", קרי ביה "אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם" (רש"י שם ד"ה אתם אתם אתם), "אֹתָם אפילו שוגגין, אֹתָם אפילו מזידין, אֹתָם אפילו מוטעין" (גמ' שם). הרי שהבנת בי"ד של מטה היא זו שקובעת את המציאות ההלכתית, גם אם הקביעה היתה בטעות. אמנם לא בכל התורה זה כך, בשאר הדינים, אם בי"ד טעו - מבטלים את הפסק, [ולדעת הרמב"ם גם בקידוש החודש אפשר לבטל את הפסק של בי"ד (הלכ' קידוש החודש פ"ג הט"ז)], אבל בכל זאת, עד שלא מתבררת הטעות - אלו דברי אלקים חיים.

גם מה שהתורה ציותה עלינו ללכת לפי הרוב, "אֲחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּת" (שמות כג, ב), זה לא מפני שלא יתכן שהצדק עם המיעוט. גם מה שהמיעוט אומר הוא "דברי אלקים חיים". אלא שצריך לקבוע הנהגה קבועה, כיצד להתנהג, ולכן אומרת התורה - "אֲחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּת". אבל לא מפני שדברי המיעוט אינם דברי אלקים חיים.

מה הן הנפלאות הגדולות האלו שתהיינה לעתיד לבא, שהן גדולות יותר מניסי יציאת מצרים? האם הכונה היא, שבמקום צפרדעים יהיו פילים?... לא נראה שזו הכונה. הכונה היא כנראה, שלעתיד לבוא יעשה הקב"ה נפלאות כאלו, שבעולם שלנו הן לא שייכות כלל. כגון, שיהיו אור וחושך בבת אחת, שמשולש יהיה עגול, או שמנין החפצים המונחים לפנינו יהיה שלוש וארבע בבת אחת. אולי זהו סוג הנסים שיהיו לעתיד לבוא, וממילא מוכרח גם שהשכל שלנו יתרומם אז ויוכל להשיג דברים כאלה, שכרגע הם מופרכים אצלנו. הרי "לְתִבְנֹתוֹ" - של הקב"ה - אֵין מְסֻפָּר (תהלים קמו, ה). אף פעם לא נגיע לסוף תבונתו של הקב"ה. ממילא יכול להיות, שבתבונה של הקב"ה אין זו סתירה שיהיה שלוש ויהיה ארבע בבת אחת. רק בתבונה שלנו מורגשת בזה סתירה.

[אגב, מה פירוש הפסוק "לְתִבְנֹתוֹ אֵין מְסֻפָּר"? מאימתי יש מספר לתבונה? האם הכונה ל-I.Q...? חושבני ש"מספר" כאן אינו מלשון ספירה ומנין, אלא מלשון סיפור. אי אפשר לְסַפֵּר את תבונתו של הקב"ה, כי היא אין סופית, וממילא אי אפשר לתארה בשלמות].

אלו ואלו דברי אלקים חיים

כאמור, לעתיד לבא יהיו נסים כאלה, שכיום התבונה שלנו כלל אינה משיגה אותם. ובינתים, עד אז, נצטוונו לפעול ע"פ הבנתנו העכשווית, ולקיים את התורה ע"פ הבנתנו כעת. לא דורשים מאיתנו לקיים תורה לפי השגה שעוד לא השגנו, אלא רק לפי ההשגה שלנו. [וכמובן, אין הכוונה לפי השגת כל אחד ואחד, אלא לפי השגת גדולי ישראל, שמדריכים אותנו כיצד יש להבין את התורה].

ובכל זאת, כל מי שלומד לפי מיטב העיון והיגיעה, יתכן שיגיע למצב שגם במקום שהוא טועה בהבנת דברי התורה, הרי זה בכלל "אלו ואלו דברי אלקים חיים". כמו שבמחלוקות של חז"ל אמרו "אלו ואלו דברי אלקים חיים" (עירובין יג, ב), יכול להיות שכל אחד מסוגל להגיע למדרגה כזאת, שיגיעת התורה שלו היא בכלל "דברי אלקים חיים" עבורו. אמנם גם זה לא נתפס

את התורה לפי הבנתו ומדרגתו שם, ואף על פי כן לא הגיע וגם לא יגיע לעולם לידיעת התורה בשלמותה, שהרי התורה היא חכמת אלקים, והאלקים הוא אין סוף, וגם חכמתו היא אין סופית, ולכן רק "אֵל לֹא יִקְרָא יְהוָה" (איוב כח, כג) של תורה עד הסוף. חוץ ממנו אין מי שמסוגל לתפוס את התורה בשלמותה. אבל בכל זאת, כל אחד לפי מדרגתו משיג על ידי לימוד התורה משהו ממחשבת ה' האין סופית. על כל פנים, הדרך להתדבק בקב"ה במחשבה היא על ידי לימוד התורה, שהיא ניצוץ ממחשבת ה'.

והדרך להתדבק בקב"ה ברגש, היא ע"י עבודת הקרבנות. כשאדם מקריב קרבן, הוא צריך להרגיש שהיה רוצה בעצמו להיות הקרבן, כמו שיצחק אבינו הסכים ורצה להשחט ולהיות קרבן עולה לה'. אלא שהקב"ה לא הרשה לאברהם אבינו לשחוט את יצחק, ועל כן גם אנו איננו רשאים למסור את עצמנו להיות קרבן לה'. במקום זה נתן לנו הקב"ה אפשרות להקריב לו בהמות ועופות ומנחה, אבל בעצם הרגשת האדם צריכה להיות, ש"ראוי לו שישפך דמו וישרף גופו, לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה הקרבן הזה, נפש תחת נפש" (רמב"ן ויקרא א, ט).

היום שאין לנו קרבנות, הדרך העיקרית להתדבק בקב"ה ברגש היא ע"י עבודת התפילה. להרגיש כמה גדולה הזכות לעמוד שלוש פעמים ביום ולדבר אל הקב"ה כדבר בן אל אביו, שמדבר אליו מתוך קורבה גדולה. להרגיש שכביכול אנו מדברים פנים אל פנים עם הקב"ה, מודים לו על כל הדברים הטובים שעשה לנו, ומבקשים ממנו שימשיך להיטיב לנו, לתת לנו חכמה ותשובה וסליחה וגאולה וכל שאר הדברים שאנו צריכים. זוהי הדבקות בקב"ה ברגש.

וגמילות חסדים - זו הדרך העיקרית להתדבק בקב"ה בכלי המעשה. הרי כל מטרתה של בריאת העולם, וכל מה שעושה הקב"ה בעולמו לאחר שנברא, הוא להיטיב לברואים⁴; לאנשים לפי צרכם, לבעלי חיים לפי צרכם, וכן למלאכים. לפני בריאת העולם לא היה לקב"ה למי להיטיב. וכיון שִׁמְטָבַע הטוב להיטיב, ברא הקב"ה את העולם, כדי שיהיה לו למי להיטיב. ממילא, הדרך להידבק בה' במעשה, היא ע"י שנעסוק גם אנו בהטבה לזולתנו. הרי שע"י תורה עבודה וגמילות חסדים אנו מתדבקים בקב"ה, וזוכים בלי גבול. מי שעוסק בדברים האלה, מקיים את כל העולם כולו, ממילא יש לו שכר כנגד כל העולם כולו. על כל המצוות שנעשות בעולם הוא מקבל שכר, כי הוא שותף לכל העולם כולו.

(ויק"ר כ, יב; ירו' יומא פ"א ה"א). וממילא - אומר ר' יצחק אלחנן - נלמד מכאן, שכשם שיום הכפורים אינו מכפר בלי תשובה, כך מיתת הצדיקים אינה מכפרת בלי תשובה. ואולם, רבי הרי סובר שיום הכפורים מכפר גם בלי תשובה! (יומא פה, ב) ממילא, לשיטתו, גם מיתת הצדיקים מכפרת בלי תשובה! לכן דוקא אחר הספדו של רבי יצאה בת קול ואמרה, שכל מי שהשתתף בהספד - מזומן לחיי העוה"ב. "ולשון כל' בא להורות, דאף מי שלא עשה תשובה, ג"כ מיתתו מכפרת עליו, לפי שיטת רבי דיוה"כ מכפר בלא תשובה. דהא בעולם הבא נותנים לו שכרו כפי שיטתו דסבירא ליה לדינא, וכפי רצונו" (נחל יצחק"ק שם). הרי, שגם אם ההלכה איננה כרבי, ולהלכה יוה"כ מכפר רק למי שעושה תשובה (רמב"ם הלכ' תשובה פ"א ה"ג), אבל גם התורה של רבי היא תורה, גם היא "דברי אלקים חיים", ולכן בהלכותיו של רבי, לכבודו של רבי, נקטו בשמים - באופן חד פעמי - כשיטתו, שיוה"כ הזה (כלומר, מיתתו של רבי) יכפר גם על מי שלא עשה תשובה.³

על שלשה דברים העולם עומד - שלש דרכים להתדבק בה'

התורה היא אחד משלשה דברים שהעולם עומד עליהם, "על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים" (אבות פ"א מ"ב). ממילא, מי שלומד תורה, יש לו חלק לא רק בתורה שלו, אלא בכל התורה שנלמדת בעולם, שהרי העולם עומד בזכותו, וגם כל התורה שנלמדת בו היא בגרמתו. וכן מי שעוסק בעבודה, או בגמילות חסדים.

חשבתי באמת, למה העולם עומד דוקא על שלשה דברים אלו, תורה עבודה וגמילות חסדים? הרי תרי"ג מצוות יש בתורה, וכולן חשובות, ומה מיוחד בתורה עבודה וגמילות חסדים יותר משאר המצוות? אולי מותר לומר כך: הרי תכלית עבודת האדם בעולם הזה היא, להיות דבוק בקב"ה עד כמה שבשר ודם יכול להיות דבוק בו ית', ודבקות זו היא בשלשה דברים המרכיבים את כוחות האדם: במחשבה, ברגש ובכלי המעשה. כנגד שלשת אלו מכוונים שלשת הדברים שהמשנה הזכירה - תורה, עבודה וגמילות חסדים.

הדבקות בקב"ה במחשבה היא על ידי התורה. אמנם מחשבת הבורא היא מעבר ליכולת השגתנו, וכפי שאומר הנביא: "כִּי גָבְהוּ שָׁמַיִם מֵאָרֶץ, כֵּן גָּבְהוּ דְרָכַי מִדְרָכֵיכֶם וּמַחְשְׁבֹתַי מִמַּחְשְׁבֹתֵיכֶם" (ישעיהו נה, ט), אבל ה' בחסדו נתן לנו ניצוץ ממחשבתו כדי שנוכל להשיג משהו ממנה, וזוהי התורה. על ידי לימוד התורה, יש לנו בכל זאת תפיסה כלשהי במחשבת ה', כל אחד לפום דרגא דיליה. ילד קטן לומד חומש לפי הבנתו, ר' עקיבא אייגר לומד לפי הבנתו שלו, חז"ל לפי הבנתם, וגם משה רבינו שנמצא כבר אלפי שנים בגן עדן לומד שם

שיעור. פרעה חושב שלכחו של ה' יש גבול ושיעור, אבל אנו הרי יודעים שזה לא כך. אין חקר לתבונתו, ואין גבול לכחו, ואין שיעור לשכר שהקב"ה נותן לנו על כל דיבור ודיבור של תורה, ועל כל תפילה וכל מעשה של גמילות חסדים. לא לטעות בטעות הנוראה של פרעה, שחושב שאפשר להגיע לסוף כוחו של האין-סוף. אי אפשר להגיע לסוף כוחו של האין-סוף. ממילא אי אפשר לדעת את גודל השכר של לימוד התורה, וגם לא ח"ו את גודל העונש של ביטול תורה. הדברים הם למעלה מכל השגה שלנו. יהי רצון שנזכה במהרה בימינו לראות שאור תורה יאיר על ציון, התורה תחזור למקומה ללשכת הגזית במהרה בימינו, ומשם יתמלא כל העולם כולו באור תורה. "כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַיִם" (ישעיהו ב, ג), במהרה בימינו, אמן.

ביטול תורה עם "התיר" - גם הוא הפסד גדול
 אם כל כך חשובה היא התורה, שהיא מקיימת את כל העולם כולו, ממילא ניתן להבין עד כמה חמור הוא הענין של ביטול תורה. אם התורה מקיימת את העולם כולו, הרי שביטול תורה הוא מבחינה מסויימת חורבן העולם כולו. ב"ה, לא כל אחד שמבטל תורה גורם לעולם לחזור לתוהו ובוהו, אחרת היה רע מאד, אבל כל אחד שמבטל תורה, מאבד באותה שעה את הזכות של החזקת כל העולם כולו. לא רק את התורה של עצמו הוא מפסיד, מה שהיה יכול ללמוד באותו זמן, אלא את כל התורה שלומדים בכל הישיבות ובכל בתי המדרש שבעולם, הכל הוא מפסיד באותו רגע שבו הוא אינו לומד. אז אולי כדאי לחשוב פעמים לפני שמחליטים לבטל תורה. לא למצוא כל כך בקלות התרים לביטול תורה. גם אם ההתר הוא באמת מוצדק, כשמבינים כמה גדול הוא הפסד מההתר הזה, אולי כדאי לפעמים לנתר על ההתר, ובכל זאת לעסוק בתורה.

אמנם הגמרא אומרת, "אין העולם מתקיים אלא בשביל הבלתי נוקות של בית רבן" (שבת קיט, ב), ההבל היוצא מפיהם בזמן לימודם, שזהו הבל שאין בו חטא (שם), ואנו כבר עברנו את הגיל הזה, אבל בכל זאת, ודאי גם להבל שלנו יש ערך, והערך הוא רב מאד. איננו מכירים את הערך של המעשים שלנו. צריכים לדעת, שהערך של המעשים שלנו בלי סוף וכלי

השיחה נערכה על פי הבנתו של העורך, וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

1. אהרן - ולא משה - הו א זה שהכה את היאור כדי להפוך את מימיו לדם (שמות ז, יט-כ) ולהעלות ממנו צפרדעים (שם ח, א-ב), והוא זה שהכה את עפר מצרים כדי להוציא ממנו כנים (שם, יב-ג). והטעם לכך שלא נעשו הדברים האלו ע"י משה, "לפי שהגן היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה ע"י אהרן" (רש"י שם ז, יט). וכן "לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה, לפי שהגן עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול, ולקה על ידי אהרן" (רש"י שם ח, יב).
2. ואפילו על מחלוקות הנראות כמחלוקות במציאות אמרו כן - ע"י גיטין (ו, ב), ותוס' ר"ה (כו, א ד"ה כמאן).
3. ובספ"ק מובא, שביום שנפטר איזה תנא, פוסקים אז במתיבתא דרקיעא כאותו תנא בכל דיניו ופסקיו. וממילא גם כאן בעוה"ז ראוי לעסוק אז בדברי תורתו. ואמרו על זה בשם האר"י ז"ל, שענין זה נרמז בדברי הגמ', "אגרא דבי הלולי - מילי" (ברכות ו, ב). שביום ההילולא של הצדיק, שהוא יום פטירתו, עיקר השכר עבורנו הוא על לימוד דברי תורתו וחידושייו. (ואולם רש"י פירש שם באופן אחר לגמרי, ע"ש).
4. ע"י "דעת תבונות" לרמח"ל (מהדורת הגה"צ רבי חיים פרדלנדר זצ"ל, סי' י"ב-י"ח), שבאר שזו היתה כוונת ה' בבריאה. וכן דעת האר"י ז"ל וכל המקובלים.